

HUMÁNNÍ GEOGRAFIE

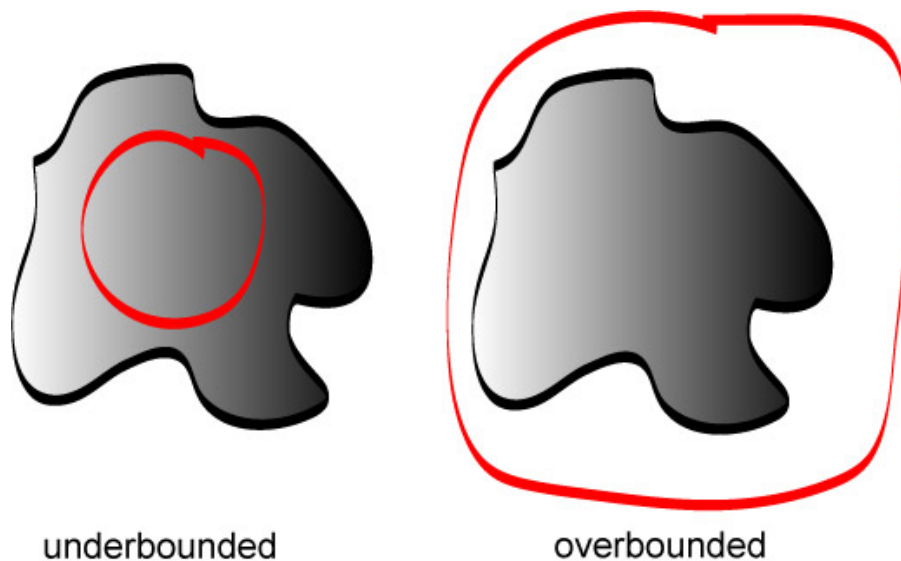
I. ročník

GEOGRAFIE MĚSTA

Definice města

Město můžeme buď chápat jako **fyzickou entitu** popsitelnou víceméně statistickými - kvantitativními daty nebo jako určitý druh **nové kvality**.

Město jako entitu definujeme například na základě **populační velikosti** (*prahová hodnota populační velikosti města se liší podle historické doby a daného území - ve Švédsku je jako město chápáno sídlo s více než 200 obyvateli, v USA 2500 a ve Švýcarsku 10 000, v Japonsku 30 000*), na základě **ekonomické struktury** (*populační velikost sídla zde bývá často kombinována s kritériem zaměstnanosti v nezemědělských aktivitách, např. v Indii je za město považováno sídlo s více než 75% obyvatelstva zaměstnanými v nezemědělských sektorech*). Dalšími ukazateli definujícími město mohou být **administrativní** kritéria nebo nejrůznější typy **morfologických** a **funkčních** vymezení (*administrativní vymezení města, resp. jeho hranic, vychází často z historického vývoje*). Administrativní hranice města se však jen málokdy shodují s fyzickými (funkčními) hranicemi (model tzv. „underbounded a overbounded city“).

obr. 1: „underbounded a overbounded city“ (červeně je znázorněna administrativní hranice)

Různé definice města stěžují zejména možnost vzájemného porovnání.

Zkoumáme-li město jako kvalitu, vycházíme z myšlenky, že každé město má objektivní strukturu a subjektivně vnímanou strukturu. V rámci tzv. chicagské sociologické školy bylo poprvé rozsáhleji zkoumáno, jak urbanizace produkuje nové prostředí, nové typy lidí a nový způsob života. Z chicagské školy vycházel Louis Wirth (*esej Urbanism as a way of life*). Přiřadil sociální a psychologické dopady **městského života** třem faktorům, které viděl jako produkty urbanizace:

1. zvýšení populace
2. hustota zalidnění
3. zvýšená heterogenita, diferenciací populace

Z hlediska osobní (psychologické) úrovně dochází podle Wirtha k adaptaci jedince na prostředí města jejímž výsledkem je odcizení a anonymita, množství podnětů města vede k psychickému přetížení

jedince. Dalšími důsledky jsou pak ztráta osobních vazeb, ztráta podpory v době osobních krizí, sebestřednost.

Na sociální úrovni pozoroval disorganizaci sociálního života. Specializovaná území a sociální rozrůznění vyplývající z rozložení pracovní síly vede k fragmentaci sociálního života mezi školu, domov, práci a ponižuje význam rodiny či přátel. Výsledkem je oslabení sociálních norem. Kontrola jejich dodržování je prováděna institucemi (sociální úřad, policie, apod.).

Podle jiného konceptu městské kvality je „městskost“ chápána jako **produkt kapitalismu** - městský způsob života je důsledek kapitalistických výrobních a společenských vazeb, které působí všude, ale nejintenzivněji právě ve městech. Z toho plyne, že městský způsob života je možný teoreticky i mimo hranice města a odtud pramení i myšlenka, že v západní (tzn. vysoce urbanizované) společnosti, již nezáleží na tom, kde žijeme - městský způsob není prostorově vázán na město.

Typologie měst

Definice města by měla být doplněna klasifikací (tříděním). Města lze dělit **popisných** ukazatelů (dle populace - malá města, středně velká, velkoměsta, metropole, dle polohy - nížinná, horská, pobřežní, dle půdorysu - lineární, šachovnicová, radiálně koncentrická, apod.).

Vývojové ukazatele nám vypovídají o dynamismu měst (rostoucí, stagnující, upadající).

Mezi tzv. **kulturně-civilizační** kritéria (typologií) lze zařadit např. dělení měst na preindustriální město, industriální a post-industriální, tradiční vs. technicko-vědecká města či předkapitalistická, kapitalistická, koloniální, socialistická, postkomunistická města.

Ekonomicko-demografická kritéria (funkční) pracují nejen s počtem obyvatel, ale i se zaměstnaností či hrubým domácím produktem v jednotlivých odvětvích městské ekonomiky (primární, sekundární, terciární sektor, apod.). Většinou města mají řadu ekonomických funkcí a musíme hledat funkci dominantní, převládající.

U soudobých typologií dochází většinou ke **kombinaci** sledovaných ukazatelů. Sledovány jsou ukazatele jako:

- geografická poloha (blízkost evropskému urbánnímu jádru, centrum, periferie, semiperiferie)
- pozice v evropské hierarchii (globální města, eurocities, regionální centra)
- pozice v rámci post-industriální ekonomiky a demografického přechodu (krize industriálních center, inovace, služby, lidské zdroje)
- fyzicko-environmentální podmínky (kvalita městského prostředí a života v něm)
- technická infrastruktura
- socio-institucionální struktura (tzv. orgware, tj. politická stabilita, systém místní správy, apod.)
- kulturní infrastruktura (lidské zdroje, inovativní prostředí)
- mezinárodní otevřenost (budování vztahů na evropské a globální úrovni)
- image

Příkladem může být třeba typologie evropských měst dle E.Q.U.I.P.E. Paris:

	rozhodovací funkce	sídlo nadnárodních firem	sídlo mezinárodních institucí	diverzifikovaná ekonomická základna	ekonomická specializace	slabý sektor služeb
mezinárodní město	Londýn Paříž					
specializované mezinárodní město	Dusseldorf	Amsterdam Frankfurt				
město s neúplnou mezinárodní funkcí	Brusel	Ženeva Štrasburk	Berlín Kodaň Vídeň			
regionální město se silným mezinárodním vlivem		Basilej	Lucemburk	Antverpy Kolín n. R. Marseille	Nice Salzburg	Neapol Manchester Florence
národní centrum s mezinárodní spoluprací						Barcelona Madrid Milano

izolované národní centrum						Dublin Belfast
regionální periferie	Eindhoven		Bordeaux Toulouse	Edinburgh Innsbruck	Graz Lille Janov Glasgow	

Struktura města

Fyzickou strukturou chápeme jednak morfologii městského prostoru, jednak fyzickou podobu a stav budov. Uplatňuje se zde výrazně historický vliv - každá doba se do fyzické struktury města otiskuje jinou maticí. Fyzická struktura je pozměňována novou výstavbou, asanacemi (demolicemi) či transformací (revitalizací, regenerací) městských struktur (budov, čtvrtí a území).

Funkční prostorová struktura odráží rozmístění jednotlivých funkcí na území města (obytné, produkční, rekreační, apod.), resp. funkční vztahy mezi jednotlivými městskými částmi či typy využití půdy (land use). Jde nejen o zachycení statického stavu (land use, fyzická struktura), ale i o zachycení toků, vazeb (dopravních, informačních, apod.), tj. o organizaci města.

Sociální struktura zachycuje distribuci (rozložení) jednotlivých sociálních skupin v prostoru města. Nejčastěji jde o rozmístění trvale bydlícího obyvatelstva, analyzují se však i pohyby obyvatelstva za prací, denní rytmy, přechodně bydlící či dočasně přítomní. Hodnotí se i sociálně odlišné využívání prostor města.

Všechny tři struktury se navzájem prolínají - u používaných modelů popisujících strukturu města (velice často formou zachycení land-use) je vždy více akcentován jeden ze tří aspektů.

Můžeme rozlišit některé přístupy ke studiu městské (socio-prostorové) struktury. Dlouhou tradici má studium **morfogeneze**, tj. popis a klasifikace **vývoje formy** města.

Humánní ekologie zkoumá rozvoj města skrze ekologický přístup pracující s pojmy jako je prostorová konkurence, sukcese, invaze, apod. Humánní ekologie byla kritizována neo-marxisty - ti viděli město jako výsledek **akumulace kapitálu**. **Postmodernismus** naopak chápe městskou strukturu jako symbolické vyjádření hodnot, postojů a individuálních aktivit (město jako text napsaný mnoha autory, který má v sobě obsažen množství významů).

Morfogeneze

Morfogenetický přístup ke studiu vývoje struktury města rozlišuje 3 elementy městské krajiny – využití pozemků, využití budov a kompozici města. **Využití půdy** (pozemků) má nejvýraznější fluktuaci - mění se nejrychleji. Pomaleji se mění **využití budov**, které představují kapitálovou investici a pro nový způsob využití musejí být adaptovány. Nejpomaleji se mění celková **kompozice města** - uliční a dopravní síť.

V období rozvoje města se střídají fáze expanze s obdobími nečinnosti - vývoj je cyklický. Variantou je, že místo období nečinnosti dochází k vnitřní **reorganizaci** města – přestavbám a asanacím. Trvale neměnné struktury se nazývají morfologické relikty (hrady, katedrály, památkové rezervace, apod.)

Struktura města je zároveň vždy ovlivňována dopravou či působením institucí nebo osob majících pravomoci či ekonomický vliv (plánovací instituce, vlastníci půdy, developeři, apod.).

obr. 2: vztah mezi dopravou a městskou strukturou

Obrázek popisuje vztah mezi dopravou a městskou strukturou – stávající prostorová struktura ovlivňuje rozložení nových aktivit v prostoru, tyto aktivity vyvolávají dopravní toky a tím je určována

různá dosažitelnost různých míst. Více dostupná místa pak přitahují více investic a tím dochází k dalším změnám prostorové struktury.

Ekologický model města

Chicagská sociologická škola vybudovala směr tzv. humánní ekologie, ve kterém je město studováno jako organismus a kde probíhají tzv. přirozené procesy popisované klasickou ekologií. Obyvatelé si konkurují a soutěží o příhodná místa ve městě. „Boj“ se vede nástroji tržní ekonomiky a ústí v určitý land use. Probíhá segregace obyvatelstva podle jejich schopnosti zaplatit rentu pramenící z různého místa a jeho polohy ve městě. Ekonomická segregace vede k dominanci určité skupiny v daném místě. Na základě těchto mechanismů vymezovali humánní ekologové přirozené oblasti se stejnými fyzickými, ekonomickými a kulturními charakteristikami.

Tento koncept byl nejlépe vyjádřen Burgessem v jeho modelu koncentrických zón:

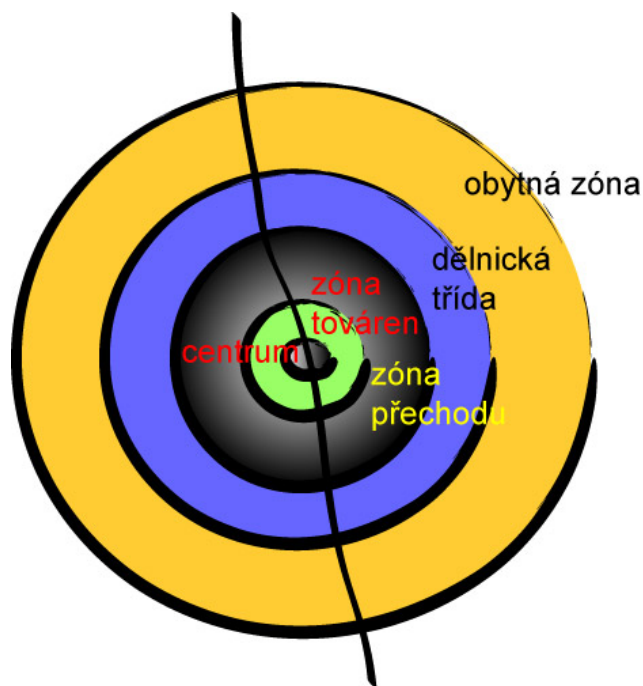
CBD (central business district) - jádro obchodního, sociálního a kulturního života města. Nejvyšší cena pozemků zde předurčuje umístování pouze nejvýnosnějších aktivit (obchody, kanceláře, finanční instituce). Nejdostupnější oblast města.

Zóna přechodu - původně obytná zóna. S rozvojem průmyslu se obytná funkce této zóny zhoršovala. Populace má rozdílnou skladbu, většinou staří lidé, kriminalita. Hodnota pozemků této zóny postupně klesá.

Bydlení pracujících - bydlení těch, kteří se ekonomicky vymanili ze zóny přechodu, ale kteří stále potřebují levný přístup do práce (dělnická třída).

Obytná zóna - soukromé domy, kvalitní nájemní bydlení. Bydliště střední třídy.

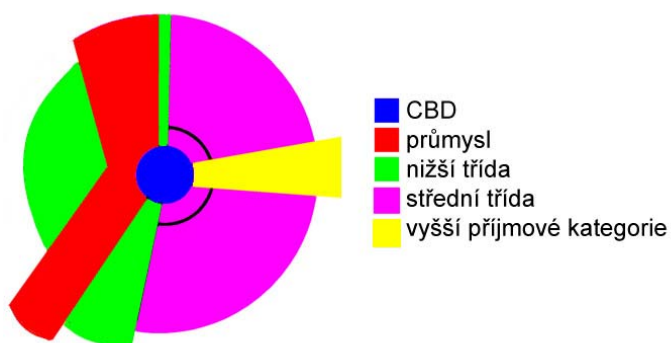
Oblast dojížděky - rodinné domy.

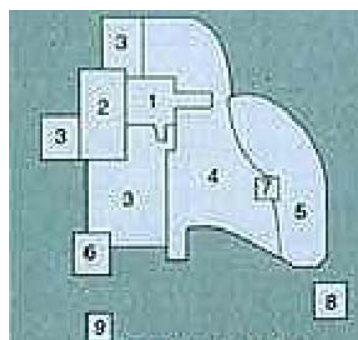
obr. 2: jedna z variant Burgessova modelu koncentrických zón

Jde samozřejmě o zjednodušený „ideální“ model především amerických měst, který je v reálném prostředí města ovlivňován dopravními a terénními podmínkami, strukturou ekonomické základny města nebo prostorovou mobilitou populace.

Klasický Burgessův model byl modifikován např. Hoytem do podoby tzv. **sektorového modelu** (pracuje více s vlivem dopravy a to zejména železniční, na koncentraci průmyslových aktivit a dále předpokládá, že funguje určitá historická setrvačnost ve struktuře města.). Harris-Ullmanův **vícejaderný model** zase předpokládá existenci více specializovaných okrsků (jader) na území města.

obr. 3: Hoytův sektorový model

obr. 4: Harris-Ullmanův vícejaderný model

Nové vlivy ve vývoji měst zohledňuje Whiteova modifikace modelu koncentrických zón:

jádro města - CBD zůstává centrem metropole, jeho funkce se během vývoje tolik nemění. Dochází k odlivu obchodních domů a maloobchodu do okrajových částí měst.

zóna stagnace - Burgess předpokládal postupnou invazi investorů do této zóny z CBD, White tvrdí, že se CBD zvětšuje spíše vertikálně.

„kapsy“ chudoby a menšin - segregované skupiny obyvatel, minority, špatné bydlení

elitní enklávy - bezproblémové obytné oblasti, většinou na periferii

rozptýlená střední třída - rozptýlení mezi okrajem vnitřního města a suburbánním lemem

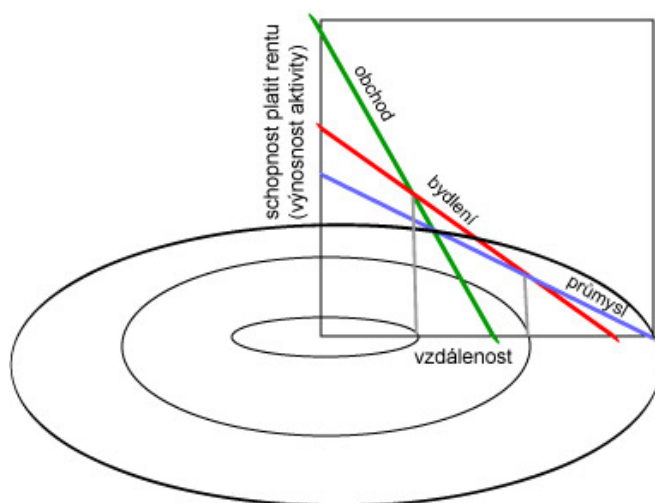
industriální kotvy a místa veřejné kontroly - industriální parky, R&D, univerzity, velké instituce vykazující velký vliv na okolní využití půdy (land use).

epicentra a koridory - aktivity vázané na komunikace

Ekonomická land use teorie

Dalším modelem použitelným pro výzkum struktury města je model neo-klasické ekonomiky, který se zabývá vztahem mezi dostupností a polohovou rentou ve městě a jeho vlivem na trh s pozemky.

Polohovou rentu můžeme vyjádřit jako maximální cenu, kterou může zaplatit nájemce za pronájem pozemku, aniž by prodělal. Čím lepší dostupnost pozemku, tím větší je o něj zájem tj. vzrůstá jeho cena. Logicky se zde soustřeďují aktivity opravdu náročné na dostupnost, připravené více platit a relativně plošně nenáročné (banky, obchodní domy, advokátní kanceláře). Každá aktivita – obchod, průmysl či bydlení - má vlastní křivku (tzv. **bid rent** křivku), která vyjadřuje její schopnost zaplatit polohovou rentu v daném místě ve městě. (například u obchodu je důležitá jeho centrální poloha vzhledem k zákazníkům. Ve větší vzdálenosti od dostupného centra je již jeho schopnost platit polohovou rentu překonána bydlením, jehož atraktivita není tolik závislá na dostupnosti a naopak vyžaduje více plochy).

Obr. 5: Bid-rent křivka pro různé aktivity (poznámka – v řadě měst již v současnosti neplatí, že univerzálně nejlépe dostupným místem je centrum města. Viz. stěhování maloobchodu na periferii)

Mezi další přístupy k poznání zákonitostí formujících strukturu města patří např. **teorie akumulace kapitálu**, která chápe města jako místa, ve kterých odchází k investicím (akumulaci) kapitálu získaného výrobou. Z hlediska prostorové struktury jsou důležité investice do nemovitostí za účelem zisků z pronájmu či prodeje.

Hlavní aktéři prostorového rozvoje města

Řada teorií se zabývá úlohou jednotlivých institucí a aktérů v rozvoji města. Hlavní roli přitom hrají vlastníci půdy – z hlediska vlivu na prostorový rozvoj můžeme rozlišit 3 základní typy vlastnictví:

Tradičně vlastněný majetek - např. církve. Případný prodej těchto pozemků není vázán na krátkodobý profit, naopak je spojen se sociálními a historickými aspekty a dlouhodobým rozhodováním.

Výrobní vlastnictví pozemků – příkladem mohou být farmáři na rozhraní města - balancují mezi dlouhodobým držením pozemku (trvalými zisky ze zemědělské činnosti) a krátkodobým finančním ziskem z jeho prodeje.

Finanční vlastnictví - banky a finanční ústavy, které často realizují dlouhodobé investice do pozemků, (některé finanční instituce se však specializují na krátkodobé spekulativní investice do pozemků).

V prostorovém rozvoji města jsou nejvýraznějšími hybateli následující typy aktérů:

Developeři – výrazně urychlují urbánní rozvoj (ve svém vlastním finančním zájmu). Monitorují poptávku a umí ji „protlačit“ do struktury města. Jejich velikost a ekonomický význam často umožňují silný tlak na místní správu. Staví většinou velké objekty, které významně ovlivňují utváření okolního sociálního a fyzického prostoru.

Spekulanti - kupují půdu (pozemky) za účelem dalšího prodeje po zvýšení hodnoty nemovitostí. Spekulace mohou mít jak negativní (slumy) tak pozitivní dopad (gentrifikace) na rozvoj města.

Realitní kanceláře - jejich principiální rolí je zprostředkovat vztah mezi nakupujícím a prodávajícím. Často scelují drobné parcely pro developery a stejně často patří mezi spekulanty.

Finanční instituce - financují rozvojové projekty.

Urbanisté, plánovači – mají většinou úlohu regulátorů a koordinátorů rozvoje.

Růstové koalice - zmínění aktéři většinou rozvoj města neovlivňují jednotlivě, ale vytvářejí zájmová uskupení, tzv. růstové koalice.

Vývoj architektonické formy města

Se změnami městské formy mezi různými etapami urbanizace docházelo i ke změně architektury. V 19. stol. to byla industrializace, která dala vzniknout na tu dobu novým moderním výrobním a administrativním budovám (*haly nádraží jsou dosud symbolem center řady měst*).

Druhým významným trendem bylo modernistické hnutí - zapojení průmyslových postupů, moderních materiálů a funkcionalistického designu. 60. léta byla poznamenána rozvojem dopravních tepen a funkčním zónováním (*mezinárodní dopad modernismu povýšil Švýcar Le Corbusier, který fascinovaný rozvojem navrhl město jako stroj na žití, bydlení*).

Pozdně moderní periody se vyznačují používáním skla a oceli v CBD a dramatickými geometrickými formami. Naopak postmoderní architektura staví na dekorativnosti, kombinaci a tradičních motivech.

Související literatura

➔ PACIONE, M. (2001): *Urban Geography: A Global Perspective*. London, Routledge.

- MUSIL, J. (1967): *Sociologie soudobého města*. Praha, Nakladatelství Svoboda.
- SÝKORA, L. (1993): Teoretické přístupy ke studiu města. In: Sýkora, L., ed., *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Praha, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, s. 64 – 99.